

Martin Wolf

**Proč se rozpadá pouto
mezi demokracií a kapitalismem**

Krize demokratického kapitalismu

**P
R
O
S
T
O
R**

P R
O S T
O R

Krize demokra- tického kapitalismu

**P R
O S T
O R**

Martin Wolf

**Proč se rozpadá pouto
mezi demokracií a kapitalismem**

Krize demokra- tického kapitalismu

přeložil Martin Pokorný

Praha, 2024

**P R
O S T
O R**

Nakladatel děkuje nadaci Sekyra Foundation
za finanční podporu při vydání této knihy.

SEKYRA
FOUNDATION

THE CRISIS OF DEMOCRATIC CAPITALISM

Copyright © Martin Wolf, 2022

All rights reserved

Czech edition © PROSTOR 2024

Translation © Martin Pokorný 2024

ISBN 978-80-7260-608-5

*Pro má milovaná vnoučata Zacha, Rebecca,
Alexandera, Annu, Abigail a Eden.*

Kéž si jejich generace počíná úspěšněji než moje.

ΜΗΔΕΝ ΑΓΑΝ

(Ničeho příliš)

– slavný nápis na Apollónově svatyni v Delfách

Obsah

Předmluva	
PROČ JSEM TUTO KNIHU NAPSAL	15
1. NYNĚJŠÍ POŽÁR	25
<i>Část první</i>	
O KAPITALISMU A DEMOKRACII	35
<i>Prolog k první části</i>	37
2. DVOJČATA V SYMBIÓZE: POLITIKA A EKONOMIKA V LIDSKÝCH DĚJINÁCH	39
3. VÝVOJ DEMOKRATICKÉHO KAPITALISMU	69
<i>Část druhá</i>	
KDE SE STALA CHYBA	113
<i>Prolog k druhé části</i>	115
4. JDE O EKONOMIKU, HLUPÁČKU	116
5. ROZMACH RENTIÉRSKÉHO KAPITALISMU	156
6. RIZIKA POPULISMU	220

<i>Část třetí</i>	
OBRODA DEMOKRATICKÉHO KAPITALISMU	265
<i>Prolog ke třetí části</i>	267
7. OBROZOVÁNÍ KAPITALISMU	271
8. VSTRŽÍC „NOVÉMU“ NOVÉMU ÚDĚLU	290
9. OBRODA DEMOKRACIE	369
 <i>Část čtvrtá</i>	
HISTORICKÝ BOD OBRATU	407
<i>Prolog ke čtvrté části</i>	409
10. DEMOKRATICKÝ KAPITALISMUS VE SVĚTĚ	410
 Závěr	
OBNOVA OBČANSTVÍ	434
 <i>Poděkování</i>	447
<i>Bibliografie</i>	451
<i>Rejstřík</i>	497

Předmluva

Proč jsem tuto knihu napsal

Dějiny se sice neopakují, ale rýmují se.
– přisuzováno Marku Twainovi¹

„S tím, jak se vyvíjí svět, se mění i mé názory a neomlouvám se za to. Člověk, který za celý život nezmění názor, neuvažuje. Avšak hodnoty, jež vyznávám, se nezměnily. Vštípili mi je rodiče – otec i matka museli z Evropy prchnout před Hitlerem. Věřím v demokracii, a tedy v občanské povinnosti; věřím ve svobodu jednotlivce, tedy v názorovou svobodu; a věřím v osvětění, tedy v primát pravdy. Úlohou sedmé velmoci je podle mého mínění sloužit těmto vznešeným cílům. Jsem hrdý na to, že jsem jim sám mohl takto posloužit.“²

Citované věty jsem pronesl 27. června 2019 v New Yorku při přebírání Ceny Geralda Loeba za celoživotní dílo v oblasti ekonomické žurnalistiky. Představují mé osobní krédo. Tato kniha je svědectvím o tom, kam mě na počátku třetího desetiletí 21. století tyto neměnné hodnoty a vyvíjející se názory přivedly.

1/ Podle všeho je tento údajný Twainův výrok apokryfní. Viz „History does not repeat itself, but it rhymes“, *Quote Investigator*, <https://quoteinvestigator.com/2014/01/12/history-rhymes/>.

2/ „Martin Wolf Accepts the Gerald Loeb Lifetime Achievement Award“. (Kompletní odkazy jsou uvedeny v bibliografii na konci knihy.)

V půli své osmé životní dekády se ohlížím za velkým historickým kruhem, obepínajícím nejen mou vlastní existenci, ale i životy mých rodičů. Tento příběh dvou generací započal 23. dubna 1910, kdy se v polském Rzeszówě – tehdy součásti Rakouska-Uherska – narodil můj otec Edmund Wolf. Mocná směs industrializace, urbanizace, třídního konfliktu, nacionalismu, imperialismu, rasismu a velmocenské rivality, jak ji ukuchtilo 19. století, zde již tou dobou kypěla dlouho. Čtyři roky nato propukla první světová válka, jež měla rozvrátit evropskou stabilitu. Z obav před příchodem ruských vojsk se můj dědeček Ignatz přestěhoval s rodinou do Vídně, kde můj otec poté prožil dětství. Má matka Rebecca, rozená Wijnschenková, se narodila v Amsterdamu 30. srpna 1918, pouhé dva měsíce před koncem první světové války, v níž si ovšem Nizozemsko zachovalo neutralitu. Devět měsíců před jejím narozením došlo k bolševické revoluci.

Panovníci prchali, evropské říše se rozpadaly, rodil se nový svět – avšak sny o tom, že bude lepší, se ukázaly jako přeludné. Namísto toho propukl chaos meziválečného období: ve dvacátých letech hyperinflace, vratká a nerovnoměrná hospodářská obnova a boje mezi demokraty, komunisty a fašisty, ve třicátých letech velká hospodářská krize, zhroucení zlatého standardu, v Německu nástup Adolfa Hitlera k moci a v USA zvolení Franklina Delana Roosevelta, japonský militarismus, Stalinovy monstrprocesy, španělská občanská válka, appeasement a na sklonku dekády druhá světová válka: vpravdě bouřlivá doba.

Otec se právem obával, co má hitlerovské Německo za lubem, a v roce 1937 Rakousko opustil. Matka uprchla z Nizozemska s rodiči a sourozenci v květnu 1940, těsně po nacistické invazi. Mí rodiče se seznámili na podzim roku 1942 ve válečném Londýně na večírku, který uspořádali nizozemsko-židovští přátelé mé matky na oslavu toho, že se z internace vrátil otcův nejbližší přítel, do té doby internovaný v Austrálii coby „nepřátelský cizinec“, zatímco můj otec prošel podobnou internací v Kanadě. Sňatek uzavřený 21. října 1943 vedl k mému narození 16. srpna 1946. Vyrůstal jsem ve Velké Británii, získal jsem britské vzdělání a s výjimkou šestnácti let jsem prožil celý život v Londýně.

Nebýt druhé světové války a genocidního antisemitismu třetí říše, mí rodiče – rakouský Žid a nizozemská Židovka – by se nikdy nepotkali. Spolu s bratrem (ročník 1948) a miliony dalších jsme děti katastrofy. Mí rodiče a jejich nejbližší příbuzní zkáze unikli. Otcova rodina (tj. rodiče, bratr, sestra a bratrova manželka a dcera) se zachránila díky tomu, že roku 1939 s obtížemi doputovala do Palestiny. Matčina rodina se v květnu 1940 doplavila na rybářské lodi do anglického přístavu. Jejich širší rodiny – strýčkové a tety, bratrance a sestřenice – byly takřka bez výjimky vyvražděny. Matčina rodina byla početná: její otec se narodil v amsterodamské chudině jako jeden z devíti dětí. Víím od ní, že vinou šoa – či běžnějším označením holokaustu – zahynulo asi třicet jejích příbuzných. Skoro nikdy o této katastrofě nemluvila. Já si ale uvědomoval, že se osobní příběh mých rodičů od historie ostatních dospělých v mém okolí – s výjimkou nejbližších přátel mých rodičů, uprchlíků s podobnými osudy – liší.

Mí čtenáři a posluchači si opakovaně stěžují, že jsem pesimista. Na tuto výtku mám tři odpovědi. Za první, díky mému pesimismu jsou překvapení, jež zažívám, převážně příznivá. Za druhé, největší chyby, jichž jsem se kdy dopustil, pramenily z přemíry optimismu – naposledy z přehnané důvěry v uvážlivost finančních trhů a zdravý rozum voličů. Třetí a nejspíš nejdůležitější odpověď zní, že za svou existenci vděčím rozhodnutím dvou pesimistů, totiž svého otce a otce mé matky. Otec se chopil příležitosti, již mu skýtalý honoráře z úspěchů, jichž jako začínající dramatik dosáhl ve Vídni, a odjel do Londýna, odkud chtěl pokračovat do Ameriky. Můj dědeček, který v dětství přestal chodit do amsterodamské školy a stal se v Ijmuidenu na severoholandském pobřeží úspěšným obchodníkem s rybami, byl jednak realistou, jednak se uměl hbitě rozhodovat. Jakmile Němci vpadli do jeho vlasti, sehnal rybářskou loď s kapitánem (pro významného obchodníka s rybami to nejspíš nebylo obtížné) a vyzval příbuzné, ať se k jeho rodině připojí. Čekal několik hodin, ale nikdo se neobjevoval, až mu kapitán nakonec řekl, že je nutné vyplout – nejspíš s ohledem na rychlost německého postupu. Kombinace dědečkova pesimismu s rychlým uvažováním zachránila jeho

rodinu. Takřka všichni ostatní příbuzní však zahynuli. Zachránil ho právě pesimismus.

Ani tyto pravdivé odpovědi však samy o sobě nepostačují. Díky rodinné historii mám vyvinutý smysl pro vratkost a křehkost civilizace. Tu by měl vnímat každý průměrně informovaný Žid, avšak osobní kontakt se šoa toto vědomí posiluje. *Homo sapiens* má sklon k orgiím hlouposti, brutality a ničení. Lidé spontánně dělí druhé na ty, kdo patří k jejich „vlastnímu“ kmeni, a na ty ostatní, které jsou schopni zvesela pozabíjet. Tak se to dělo odedávna. Mír, stabilitu a svobodu jsem nikdy nepovažoval za samozřejmost, a pokud si někdo myslí, že samozřejmé jsou, připadá mi, že je hlupák.

Mé dětství však bylo zajištěné. Své rodiče jsem miloval a právem jsem jim věřil. Poválečná Anglie měla mnoho šrámů: dodnes si vzpomínám na krátery po bombách v londýnském City. Země však sálala stabilitou, mírem, demokratičností a svobodou. Dopadal na nás stín studené války a někdy – zvláště během kubánské raketové krize v roce 1962 – nabýval až hrůzné podoby. Během mého dospívání však svět působil neotřesitelně a spolehlivě.

Rodiče zemřeli v devadesátých letech: matka roku 1993, otec 1997. Svět, ve kterém zemřeli, byl mnohem lepší než svět jejich mládí a počátku dospělosti. Jejich víra v demokratický a obecně mírumilovnější svět se navenek potvrzovala. Totalitní stíny nad Evropou se rozplývaly. Demokracie triumfovala. Komunistické země střední a východní Evropy vyšly zpoza železné opony a celý kontinent směřoval ke sjednocení. Dokonce se zdálo představitelné, že i Rusko postupuje k začlenění do demokratické sféry individuálních svobod. Velká ideologická, politická a ekonomická schizmata 20. století i celé éry, kterou zahájila Francouzská revoluce, se zdála být minulostí.

Následné události ukázaly, že tato sebejistota spočívala na vratkých základech. Jak jsem pochopil během asijské finanční krize a objasnil v knize *Proč globalizace funguje*,³ liberalizované finančnictví bylo nestabilní. Ještě prudší obavy však vzbudila globální finanční krize a hospodářský pokles v letech 2007–2009, jimž jsem věnoval

3/ Martin Wolf, *Why Globalization Works*.

knihu *Posuny a otřesy*. Světová ekonomika navíc vytvářela destabilizační makroekonomické rozdíly a na toto téma jsem se zaměřil v knize *Náprava globálního finančnictví*, jež vznikla před *Posuny a otřesy*.⁴ Hájl jsem zde názor, že finanční nestabilita, v níž jsme se ocitli, vyplývá z neschopnosti mezinárodního peněžního systému zajistit relativně bezpečný režim pro velké přeshraniční toky kapitálu. Navíc finanční nestabilita představovala jen jedno z řady selhání západních ekonomik; důležitý byl také nárůst nerovnosti, nárůst osobní nejistoty a zpomalení hospodářského růstu, zvláště po krizi z let 2007–2009. Navíc v důsledku všech těchto pohrom, zčásti zaviněných jejich morálními a intelektuálními nedostatky, ztratily vládnoucí komerční, kulturní, intelektuální, politické a administrativní elity v očích veřejnosti důvěryhodnost.

Ke stejné zásadnímu posunům došlo v politice. Prvním velkým šokem byly útoky z 11. září 2001, po nichž následovaly války v Iráku a Afghánistánu. Vůbec největší změna korelovala s úspěchem ekonomické globalizace: na mysli mám rozmach Číny a v podstatně menší míře i Indie. Tím došlo k posunu v rozložení globální hospodářské, tedy i politické moci od USA a liberálního Západu směrem k Číně s jejím systémem byrokratického absolutismu. To ale zdaleka nebyla na poli globální politiky jediná změna. S postupem 21. století jsme mohli sledovat posun od liberální demokracie k systémům, pro něž byla zavedena nálepka „neliberální demokracie“, ale lepší je označení „demagogická autokracie“. V nedávno vydané knize ruský ekonom Sergej Gurijev a americký politolog Daniel Treisman užívají pro tyto systémy termín „mediálně manipulátorské diktatury“ (*spin dictatorships*), aby je tak odlišili od dřívějších „diktatur strachu“.⁵ Bohužel posun směrem k demagogickým či manipulativním systémům pozorujeme – prozatím jen v zárodečné podobě – nejenom v nových demokraciích, ale někdy též v demokraciích historicky etablovaných, zvláště v USA, kde Donald Trump zůstává ztělesněním

4/ Martin Wolf, *Fixing Global Finance*, a též, *Posuny a otřesy*.

5/ Viz Sergej Gurijev a Daniel Treisman, *Spin Dictators*.

snahy o svévolnou moc i po volební porážce v roce 2020.⁶ Trumpův nástup společně s premiérstvím Borise Johnsona ve Velké Británii podkopaly mezinárodní důvěryhodnost obou zemí a oslabily soudržnost Západu. Především však jejich demagogický přístup k politice podryl právní stát, závaznost pravdy a věrohodnost mezinárodních dohod, což jsou klíčové pilíře liberální demokracie. Pravděpodobným cílovým bodem se stává nepokrytá despotie.

Ukazuje se tak, že problémy dneška nejspíš budou stejně zásadní jako v první polovině 20. století. Jsme svědky zásadních posunů globální moci: tehdy od Velké Británie a Francie k Německu a USA, dnes od USA k Číně. Spatřujeme ohromné krize: tehdy světové války, španělskou chřipku, středoevropské hyperinflační vlny ve dvacátých letech a velkou hospodářskou krizi let třicátých, dnes hospodářskou krizi v letech 2007–2009, covid-19 a vpád Ruska na Ukrajinu v únoru 2022. Sledujeme kolaps demokracií a rozmach autoritářství: tehdy v Německu, Itálii, Španělsku a dalších evropských zemích, dnes v křehkých demokraciích rozvojových zemí a postkomunistických států ve střední a východní Evropě včetně Ruska. Tentokrát však k podryvání demokracie dochází i v Trumpových USA a v brexitové Británii, tedy v zemích, jež nesly prapor liberální demokracie po celé 20. století.⁷ A především čelíme hrozbě jaderné války a nezadržitelné klimatické změny; první fenomén si až do čtyřicátých let nedokázal nikdo představit, o druhém se až do osmdesátých let skoro neuvažovalo.

Snad se nejhorších chyb první půle 20. století vyvarujeme. Mí rodiče by však nepochybně slyšeli hlasité odezvy vlastní minulosti. V neposlední řadě k nim patří Putinovo odhodlání obnovit ruské impérium silou, jež tak bolestně připomíná Hitlerovu touhu sloučit německojazyčné evropské národy pod vlastní totalitní vládou. Nepředstavitelná už dnes není ani válka mezi Ruskem a NATO.

Tato kniha je reakcí na tuto zneklidňující dobu. Její hlavní argument je prostý: při pozorném zamyšlení nad tím, co se v našich

6/ Viz Masha Gessen, *Surviving Autocracy*.

7/ Viz Anne Applebaum, *Twilight of Democracy*.

ekonomikách a v našich politických celcích děje, si nutně uvědomíme, že pokud mají základní západní hodnoty svobody, demokracie a osvícenství přežít, musí nastat zásadní změna. Zároveň si ale musíme uvědomit, že reforma není totéž co revoluce – je jejím protikladem. Vytvářet společnost na zelené louce, jako by dějiny byly čímsi nepodstatným, je nejen neproveditelné, ale i morálně chybné. Výsledkem takových snah bylo vždy ničení a despocie. Revoluční svržení stávajících pořádků může vyvolat jen ničím nespoutaná moc – avšak nespoutaná moc je z povahy věci ničivá: rozbíjí bezpečí, o něž se mohou opřít produktivní mezilidské vztahy a ve kterém lze vést slušný život. Jak v reakci na Francouzskou revoluci napsal Edmund Burke, společnost je „partnerstvím nejen těch, kdo právě žijí, ale všech živých, zemřelých a dosud nenarozených“.⁸ Změna doma i za hranicemi je sice nutná, ale musí stavět na tom, co již existuje. Je to jediné možné východisko.

Za motto knihy jsem zvolil průpověď starých Řeků: „Ničeho příliš.“⁹ Mají-li být naše společnosti zdravé, závisí to na zachování subtilní rovnováhy mezi ekonomickým a politickým zájmem, jedincem a kolektivem, národem a světem. Tato rovnováha je však narušená. Ekonomika destabilizuje naši politiku a naopak. Neumíme již sloučit fungování tržní ekonomiky se stabilní liberální demokracií. Jeden podstatný důvod tkví v tom, že ekonomika neskýtá zajištění a obecně sdílený blahobyt, který velká část našich společností očekává. Jedním symptomem tohoto zklamání je široká ztráta důvěry v elity, jiným je rozmach populismu a autoritářství, dalším je vlna levicové i pravicové identitární politiky a dalším ztráta důvěry v sám pojem pravdy. Jakmile dojde k poslední zmiňovanému, rozplyne se tím možnost informované a racionální diskuse mezi občany, jež tvoří sám základ demokracie. Karl Polanyi ve spise *Velká transformace* z roku 1944 – téhož roku, kdy vyšla *Cesta do otroctví* Friedricha Hayeka – hájil názor, že život ve skutečně svobodném tržním

8/ Edmund Burke, *Úvahy o revoluci ve Francii*, s. 105.

9/ New World Encyclopedia, „Golden Mean (Philosophy)“, <https://www.newworldencyclopedia.org/>.

systému lidé dlouhodobě nesnesou.¹⁰ Zkušenost posledních čtyřiceti let jeho názor potvrdila.

Tato nutnost reformovat vztah mezi demokratickou politikou a tržní ekonomikou nepramení z čistě vnitrostátních tenzí, byť i ty jsou důležité. Naléhavost reformy zvyšuje světový rozmach autokracie a především úspěchy čínského despotického kapitalismu. Západní země musí odpovědět tím, že zlepší svůj hospodářský, společenský a politický výkon.

Reforma na domácí půdě je sice zásadní, avšak pokud máme posílit solidaritu, na níž závisí zdravý vývoj všech společností, nelze se na vnitrostátní reformu omezit. Žádná země není ostrovem. Nikdy v dějinách nebylo tak zřejmé, že náš úděl na této křehké planetě je společný. Kmenově rozdělený druh *Homo sapiens* vyvolal problémy, jež se tribalismem jediné zhorší. Občany neochráníme bázírováním na úzké a výlučné národní suverenitě, ať už demokratické, či ne. covid-19 nám to jasně ukázal. Trump vyhlásil heslo „Amerika především“. Pandemie však dokázala, že i tak mocná země, jako jsou Spojené státy, nevyřeší své problémy samostatně. Totéž v daleko větší míře platí o klimatu.

Měli bychom toužit po tom, aby i v nové éře vzkvétala demokracie, tržní ekonomika a duch svobodného bádání. V současnosti tomu tak není. Při rozhodování, co si počít, mohu pouze vyvodit poučení z událostí doby, kterou jsem sám zažil, a dob předchozích. Ale cíl je jasný: jak v gettysburském projevu prohlásil Abraham Lincoln, musíme být odhodláni, aby „ze země nezmizela vláda lidu, lidem, pro lid“. Demokracie je vždy nedokonalá, ale odpovědí nikdy není tyranie. Každá generace musí tomuto vábení Sirén odolat znovu. Dnes se to však neděje, nebo ne natolik silně, jak jsem automaticky předpokládal. Mnozí podléhají.

Knihu věnuji svým šesti vnoučatům: Zachovi, Rebecce, Alexanderovi, Anně, Abigail a Edenovi. Je mi šestasedmdesát a nemůže mi již zbývat mnoho času. Tyto děti však mohou oprávněně doufat, že

10/ Viz Friedrich A. Hayek, *Cesta do otroctví*, a Karl Polanyi, *The Great Transformation*.

se dožijí 22. století. Mám strach, jak bude v té době svět vypadat. Uvědomuji si rizika ekologické katastrofy a termojaderné války. Ale stejně hluboce se obávám, že skončí v orwellovském světě lži a útla-ku. Takový svět se rodí v Číně a mnoha dalších zemích včetně vý-znamných demokracií.

Dvacáté století bylo érou obludných diktátorů. A diktátoři se dnes vracejí, byť jsou méně obludní než ti nejhorší z předchozích. Diktátorem je Si Ťin-pching i Vladimir Putin a aspiranty na dikta-turu jsou Donald Trump, Naréndra Módí i Jair Bolsonaro. Z hledis-ka populace a ekonomiky jde o pět nejdůležitějších zemí na světě. S podobnými jedinci v čele nadchází pád do temnot, neboť jejich cí-lem je nespoutaná moc. Státy, které slouží výhradně moci, předsta-vují slepou uličku. Ve 20. století lidstvo tomuto osudu uniklo – ale jen těsně. Unikne mu i ve století jednadvacátém?

Kapitola první

Nynější požár¹¹

Možná nepřihlížíme jen konci studené války nebo míjení jednoho období poválečných dějin, nýbrž konci dějin jako takových, to jest konečnému bodu ideologického vývoje lidstva a univerzalizaci západní liberální demokracie coby konečné podoby lidského vládnutí.

– Francis Fukuyama¹²

Když Francis Fukuyama psal svůj článek „Konec dějin?“, zveřejněný na konci studené války v roce 1989, mnozí mu dávali za pravdu, že západní syntéza liberální demokracie s volným trhem dobyla klíčové vítězství nad ideologickými nepřáteli. Pád poslední totalitní ideologie se mnohým jevil nejenom jako mimořádná a překvapivá událost, ale též jako příslib lepší budoucnosti lidstva. Éra totalitního nátlaku a hromadného vraždění pominula. Zvítězila politická a hospodářská svoboda.

Dnes se nezdá, že by liberální demokracie a volnotržní kapitalismus triumfovaly – a neplatí to jen v rozvojových, nastupujících či postkomunistických zemích, ale i v etablovaných západních demokraciích. Ekonomické krachy otráslы vírou v globální kapitalismus, politická selhání podryla důvěru v liberální demokracii. A důvěrou Západu i důvěrou v Západ otrásl též rozmach Číny, v níž vládnoucí komunistická strana odmítla vazbu mezi kapitalismem a demokracií.

11/ Název kapitoly je holdem knize Jamese Baldwina *The Fire Next Time* z roku 1963.

12/ Francis Fukuyama, „The End of History?“.

Liberální demokracie i volnotržní kapitalismus jsou dnes zpochybňovány. Z pozic nacionalistické pravice formují či donedávna formovali politickou diskuzi (i když sami nejsou u moci) Donald Trump v USA, Nigel Farage ve Velké Británii, Marine Le Penová ve Francii, Matteo Salvini v Itálii, Geert Wilders v Nizozemsku a Heinz-Christian Strache v Rakousku. V Maďarsku a Polsku, dvojici zemí, jež měly z pádu sovětské říše a z příležitosti vstoupit do EU velký prospěch, se vlády ujali samozvaní „neliberální demokraté“.¹³ Podle politického vzoru Vladimira Putina v Rusku uvedli Viktor Orbán v Maďarsku a Jarosław Kaczyński v Polsku vlastní národ do konfrontace proti světu a domnělou „vůli lidu“ postavili proti individuálním právům. Uvedení představitelé též odmítají minimálně jeden aspekt (a mnohdy vícero aspektů) soudobého globálního kapitalismu, ať už jde o volný obchod, volné toky kapitálu, nebo relativně volný pohyb obyvatel. Odmítání těchto ideálů pak také nevyhnutelně přerostlo v podezíravost vůči Evropské unii.

Zcela zásadní bylo, když v USA nastoupil do prezidentského úřadu Donald Trump, obdivovatel „vlády pevné ruky“ a takovýchto vládců, který nenáviděl svobodný tisk, stavěl se lhostejně k přežití západního spojení, hleděl s odporem na EU, prosazoval vyhrocený protekcionismus a bez zábran se svévolně vměšoval do rozhodování jednotlivých firem.¹⁴ S liberální demokracií ani volnotržním kapitalismem ho ideologicky nic nepojilo. Byl to populist, instinktivní autoritář a nacionalista. Především rozhlásil „velkou lež“, že v prezidentských volbách v listopadu 2020, jež de facto velkým rozdílem prohrál, údajně zvítězil. Tím podryl základy americké demokracie.

13/ K povaze polského populismu zveřejnil vynikající úvahu ředitel varšavského Institutu vyšších studií Sławomir Sierakowski, „The Five Lessons of Populist Rule“.

14/ K Trumpovu obdivu k „vládcům silné ruky“ viz Domenico Montanaro, „6 Strongmen Trump Has Praised – and the Conflicts It Presents“. K jeho názorům na západní alianci viz Gideon Rachman, „Atlantic Era under Threat with Donald Trump in White House“. K jeho podpoře protekcionismu viz „The Inaugural Address“. Ke každodennímu intervencionismu viz Greg Robb, „Nobel Prize Winner Likens Trump ‚Bullying‘ of Companies to Fascist Italy, Germany“, s odkazem na výroky laureáta Nobelovy ceny za ekonomii Edmunda (Neda) Phelps.

Ale Spojené státy nejsou jen jedna země z mnoha: jde o tvůrce liberálního uspořádání světa po druhé světové válce. Trump postrádal charakterové vlastnosti a inteligenci, jaké jsou pro prezidenta velké demokratické republiky nutné. Jeho nástup k moci v roce 2016 a přetrvávající vliv na Republikánskou stranu i po porážce v roce 2020 byl a zůstává zneklidňujícím selháním nejvýznamnější světové demokracie.

V této knize hájím názor, že jednou z hlavních příčin, jež vysvětluje rozmach levicového i pravicového populismu v demokraciích s vysokými příjmy, je ekonomická frustrace.¹⁵ Mnozí naopak poukazují na kulturní faktory: obavy z udržení společenského postavení (*status anxiety*), náboženskou víru či nepokrytý rasismus. A nesporně jde o důležité faktory v pozadí. Jejich dopad na společnost by však nebyl tak prudký, kdyby se ekonomice dařilo lépe. Navíc řada těchto domnělých kulturních změn souvisí také s ekonomickým děním: mezi nejvýznamnější příklady patří dopad deindustrializace na pracovní sílu a tlak ekonomické migrace na stávající obyvatelstvo. Lidé očekávají, že ekonomika pro ně samy a jejich děti zajistí rozumnou úroveň blahobytu a šancí k úspěchu. Pokud se to v poměru ke stávajícím očekáváním neděje, lidé propadají frustracím a zášti. A přesně k tomuto dochází. Mnozí obyvatelé vysokopříjmových zemí odsuzují globální kapitalismus posledních třiceti čtyřiceti let právě kvůli těmto neuspokojivým výsledkům. Namísto blahobytu a stálého pokroku přinesl strmou nerovnost, místa bez naděje na profesní vzestup a makroekonomickou nestabilitu. Jak se dá očekávat, často z tohoto zklamání obviňují outsidersy, tedy domácí menšiny a cizince. Proto se levicoví i pravicoví populisté shodnou na nutnosti omezit mezinárodní obchod. Mnozí též považují za nutné omezit pohyb kapitálu a pracovních sil.

Stručně řečeno, liberální demokracie a globální kapitalismus,

15/ Z mírně odlišných východisek se na tom, že v erozi domácí podpory pro západní politické a ekonomické systémy hrály důležitou roli ekonomické síly, shodují Barry Eichengreen, *The Populist Temptation*, a Robert Kuttner, *Can Democracy Survive Global Capitalism?*. Zvláště přesvědčivý výklad k tomuto bodu podává John B. Judis, *The Populist Explosion*.

jež před třiceti lety triumfovaly, dnes ztratily legitimitu. A to není jen tak: vždyť se jedná o politický a ekonomický operační systém současného Západu. V demokracii je suverenita přisouzena elektorátu vymezenému občanstvím. V kapitalismu je rozhodování přisouzeno vlastníkům a správcům soukromých firem zapojených do globální konkurence. Potenciál ke konfliktu mezi těmito politickými a ekonomickými systémy leží nabíledni: demokratická politika je národní, tržní ekonomika je globální; demokratická politika se opírá o rovnostářskou ideu „každý hlas váží stejně“, tržní ekonomika se opírá o nerovnostářskou ideu, že plody sklídí ten, kdo v soutěži zvítězí.

Syntéza demokracie a kapitalismu čili „demokratický kapitalismus“ se ocitla v krizi.¹⁶ Povaha nastalé krize a otázka, jak na ni reagovat, je hlavním tématem této knihy. Výklad se sice zaměřuje především na osud demokratického kapitalismu na Západě, ale neomezuje se na něj, neboť budoucnost Západu nelze od dění ve zbytku světa oddělit. Ohniskem demokratického kapitalismu však je Západ. Nastupující supervelmoc Čína oproti tomu reprezentuje velice odlišný způsob řízení svazků mezi politickou mocí a generováním bohatství: způsob, který lze označit za „autoritářský kapitalismus“ či „byrokratický kapitalismus“. V Brazílii, Indii, Turecku, ale i Rusku pak můžeme sledovat zrod „demagogického kapitalismu“ či „demagogického autokratického kapitalismu“. Západní systém demokratického kapitalismu však s ohledem na prokazatelnou schopnost generovat blahobyť, svobodu a měřitelné lidské štěstí zůstává nejspěšnějším politickým a ekonomickým systémem na světě. Přežil i velké krize minulosti, zvláště ve třicátých a čtyřicátých letech a poté znovu během studené války. Nyní se však musí znovu změnit. Musí především nalézt novou rovnováhu mezi tržní ekonomikou a demokratickou politikou. Pokud to neučiní, může se liberální demokracie zhroutit.

16/ Rozhodně nejde o novou myšlenku. V řadě výkladů vynikají práce německého sociologa Wolfganga Streecka, viz jeho *Buying Time* a *How Will Capitalism End?*. Viz též Timothy Besley, „Is Cohesive Capitalism under Threat?“. Besleyův termín „kohezivní kapitalismus“ má podle všeho blízko k tomu, jak já užívám obratu „demokratický kapitalismus“. Viz též Besley a Torsten Persson, *Pillars of Prosperity*.

Co míním slovy „demokracie“ a „kapitalismus“? Demokracií míním její dnešní převažující podobu: všeobecné volební právo, zastupitelskou demokracii.¹⁷ Kdokoli chce tedy zúžit či omezit volební právo, počíná si antidemokraticky.

Na upřesnění dodejme, že demokracií míním totéž, co Fukuyama nazval „liberální demokracií“. Významný politolog Larry Diamond hájí názor, že liberální demokracie zahrnuje čtyři složky, jež jsou jednotlivě nezbytné a úhrnem dostačující: jde o svobodné a spravedlivé volby, aktivní zapojení lidu jakožto občanů do občanského dění, ochranu občanských a lidských práv všech občanů bez rozdílu a právní stát (*rule of law*), který je pro všechny občany stejnou měrou závazný.¹⁸ Všechny tyto složky jsou nutné a ve svém souhrnu postačující k tomu, aby demokracie byla liberální. Povšimněte si přitom důrazu kladeného na „občany“. Liberální demokracie je exkluzivní: zahrnuje občany, ale vylučuje neobčany. To neznamena, že neobčané – tedy cizinci a přistěhovalci – postrádají veškerá práva, to zdaleka ne. Znamená to ale, že postrádají politická práva občanů.

Podstatné je, že liberální demokracie *nepředstavuje* pouhý způsob rozhodování o tom, kdo povede stát, byť zahrnuje i tuto složku; výraz „demokracie“ současně stanovuje, o jaký stát jde. Jak právem tvrdí John Stuart Mill v *Úvahách o zastupitelské vládě*, demokracie se vyznačuje či měla by se vyznačovat „svobodou diskuze, díky níž nejenom několik jednotlivců po sobě, nýbrž celá veřejnost se do jisté míry stává účastníkem na vládnutí a podílníkem na poučení a mentální činnosti, jež z vládnutí vyplývají“.¹⁹ Má-li tedy liberální demokracie fungovat, musí mít občané právo vyjadřovat své názory a spoluobčané musí být připraveni tolerovat názory, s nimiž nesouhlasí, jakož i jejich stoupence. Řečeno slovníkem Isaiaha Berlina, lidé se

17/ Ve vztahu k 19. století lze buď říci, že v té době neexistovaly žádné demokracie, nebo pokud chceme například odlišit Velkou Británii konce 19. století od carského Ruska, lze mluvit o tom, že země má určitou formu „demokracie“, jestliže se v ní konaly volby s širokou, byť jen omezenou účastí, vylučující nadále především ženy.

18/ Viz „The Universal Value“, 1. kapitola knihy Larryho Diamonda *The Spirit of Democracy*.

19/ John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government*.

coby občané těší *negativní svobodě* – tj. právu zformovat si názor bez nátlaku – i *pozitivní svobodě* – tj. právu účastnit se veřejného života při volbách i jinak.²⁰ Takovýto politický systém je z podstaty věci pluralitní.²¹ Na politická práva menšin dbá proto, že dbá na politická práva *všech* občanů.

Liberální demokracie je v podstatě soutěží o moc mezi stranami, jež akceptují legitimitu porážky. Jde o „civilizovanou občanskou válku“. Užití síly je nepřipustné – což ovšem znamená, že se vítězové nepokoušejí zničit poražené. Systém, v němž se gangsteři snaží připravit protivníky o život, pošlapat práva jednotlivců, potlačit svobodu tisku a mít z úřadu finanční zisk, *není* liberální demokracií ani tehdy, když se *pro forma* uskuteční zmanipulované volby. A demokracií není ani „neliberální demokracie“.²² Takový systém zasluhuje být nazván svým pravým jménem: v nejlepším případě se jedná o diktaturu většiny, v nejhorším o „plebiscitní diktaturu“. Putinova vláda nad Ruskem, Erdoğanova nad Tureckem a Orbánova nad Maďarskem představují plebiscitární diktaturu – a ve stále vyšší míře jde o prosté diktatury bez přívlastku.

Kapitalismem mám na mysli ekonomiku, v níž ústřední roli hrají trhy, konkurence, soukromá ekonomická iniciativa a soukromé vlastnictví. Takový systém představuje „tržní kapitalismus“. Velikost, dosah a povaha vlády s ohledem na regulační zásahy, zdanění a výdaje se v různých kapitalistických zemích liší. S tím, jak stoupala míra demokratičnosti, zvyšovala se ve společnostech zpravidla i míra vládní intervence. To bylo nevyhnutelné, jelikož rozšiřování volebního práva zahrnuje i obyvatele bez větších majetků. Současně se v tom ale odrážel nárůst komplexity ekonomického života a všudypřítomnost toho, co ekonomové označují za „nedokonalosti trhu“, tedy situací, v nichž tržní pobídky mohou vést ke společensky nebo ekonomicky škodlivým důsledkům.

Nicméně stejně jako u „liberální demokracie“ platí i zde, že

20/ Isaiah Berlin, „Dva pojmy svobody“.

21/ Viz William A. Galston, *Anti-Pluralism*.

22/ K liberální demokracii viz Fareed Zakaria, *The Future of Freedom*.

stát – ať už rozsáhlý a relativně intruzivní, nebo ne – se musí řídit zákony. Bez zásad právního státu je tržní kapitalismus vyloučen; zvrhne se v loupežnictví. Navíc jsou (a vždy byly) takto charakterizované kapitalistické ekonomiky přinejmenším do jisté míry otevřené globálnímu obchodu a tokům kapitálu. Kapitalismus nikdy není zcela národní, neboť okolní svět skýtá množství příležitostí k výhodné směně.

Tržním kapitalismem specifičtěji míním tu podobu tržní ekonomiky, jež se vyhranila za posledních sedmdesát a zvláště za posledních čtyřicet let a pro niž lze ve zkratce užít termín „globalizace“.²³ Ve své ekonomické činnosti by se lidé stejně jako v politické existenci měli těšit *svobodě od* svévolného donucování (*freedom from*), zvláště – ale ne výlučně – páchaného státem, a *účelné svobodě* nakupovat a prodávat vlastní pracovní sílu i cokoli dalšího, co legitimně vlastní (*freedom to*). Stejně jako v politické sféře, ani zde tyto svobody nejsou absolutní, nýbrž podléhají regulačním, legislativním a ústavním omezením.

Právní stát (*rule of law*) představuje bytostně nutný společný základ demokracie i kapitalismu, jelikož chrání svobody, jež jsou pro obojí klíčové. To znamená, že „všechny osoby a úřady ve státě, soukromé i veřejné, musí podléhat veřejně vyhlášeným zákonům a těšit se výhodám z nich plynoucím, přičemž (obecně vzato) tyto zákony vstupují v platnost v budoucnu a jejich veřejnou správu vykonává soudnictví“.²⁴ Pokud někteří jedinci či instituce stojí nad zákonem, nemůže si nikdo, kdo tyto výsady nemá, být zajištěním svých svobod jist. Pokud mají liberální demokracie a tržní kapitalismus vzkvétat, musí justice poskytovat univerzálně závaznou ochranu.

Liberální demokracie i tržní kapitalismus sdílejí jednu zásadní hodnotu, totiž víru v cenu a legitimitu lidského konání v politické i ekonomické existenci. V tomto ohledu oba systémy spočívají na „liberálních“ myšlenkách. Funkčnost demokratického kapitalismu však zároveň závisí na tom, aby populace obecně a elity zvláště vykazovaly

23/ Podrobný výklad globalizace jsem podal v knize *Why Globalization Works*.

24/ Tom Bingham, *The Rule of Law*, s. 8.

jisté ctnosti. Politika ani ekonomika nemůže fungovat bez vysoké míry poctivosti, důvěryhodnosti, sebekázně, pravdivosti a loajality vůči sdíleným politickým, právním a jiným institucím. Pokud tyto ctnosti zmizí, rozbíhá se cyklus nedůvěry, který nakonec rozhlodá všechny společenské, politické i hospodářské vztahy.

Stručně řečeno, úspěšnost politických a hospodářských systémů závisí na tom, aby ve společnosti dominovaly určité fundamentální normy chování, nebo jak se někdy říká, „sociální kapitál“. Dnes ovšem liberální demokracie i tržní kapitalismus ochořely a rovnováha mezi nimi je narušena. Závěrečná kapitola mé předchozí knihy *Posuny a šoky*, věnované globální finanční krizi, nesla název „Příště požár“.²⁵ V předposledním odstavci jsem psal: „Ztráta důvěry v kompetentnost a bezúhonnost elit nutně snižuje důvěru v demokratickou legitimitu. Lidé mají silněji než dřív pocit, že se v zemi nevládne v jejich prospěch, nýbrž ve prospěch úzkého výseku insiderů s konexemi, kteří posbírají většinu zisků, a když se vývoj zvrtné, jsou chráněni před ztrátou, a navíc uvalí masivní náklady na všechny ostatní. To plodí pobouřený populismus nalevo i napravo. Ochota přijímat společné oběti však nejspíš bude v nadcházejících letech ještě podstatnější, než byla před krizí. Ekonomiky západního světa jsou chudší, než si představovaly před deseti lety. Nezbyvá jim než očekávat dlouhé období snižování výdajů. A je důležité, aby se tento pokles výdajů jako spravedlivý jevil a aby spravedlivý byl.“²⁶

Mýlil jsem se. Požár nenastane příště – nastal už teď. Navíc vlivem covidové pandemie a ruského útoku na Ukrajinu plápolá stále žhavěji. Z podstatné části jde o roznícení pozvolného hněvu, který zbyl po poslední finanční a hospodářské krizi, nadcházející po dlouhém období průměrných ekonomických výkonů a mučivých společenských změn v západních zemích. Jedním plodem tohoto procesu byl Trump. Slíbil, že „vysuší bažinu“, ale naopak do ní nevyhnutelně zapadl ještě hůř. Jeho jednání opravňovalo jeho cynismus. Je představitelné, že s tím, jak se ekonomiky z finanční krize a pandemie

25/ Martin Wolf, *Posuny a otřesy*, „Závěr“.

26/ Tamt., s. 380 (upr. překl.).

zotaví, požár uhasne. V současnosti se to však zdá skoro vyloučeno. Demokratický globální kapitalismus je lapen mezi neuspokojivou přítomností a ještě neuspokojivější budoucností protekcionismu, populismu a plutokracie, jež možná již záhy – a s největším dopadem v USA – vyvrcholí v autokracii.

Navrátit západnímu systému plnou vitalitu patří k našim největším výzvám. Je možné, že neuspějeme. Ale pokud se nepokusíme, nelze dosáhnout ničeho dobrého. Tuto úvahu rozvíjejí následující kapitoly. První část knihy zkoumá vztah mezi politikou a ekonomikou, zvláště mezi demokracií a kapitalismem podle výše podaných definic, z teoretického i historického hlediska. Druhá část knihy pak analyzuje, co se pokazilo v kapitalistické ekonomice i v demokratickém politickém společenství v důsledku těsně souvisejícího rozmachu predátorského kapitalismu a demagogické politiky. Třetí část probírá, jaké reformy je nutné provést, pokud máme vytvořit inkluzivnější a úspěšnější ekonomiku a zdravější demokracii. Čtvrtá část se zamýšlí, jak by se posílená aliance demokratických kapitalistických států měla prezentovat ve světě, zajišťovat vlastní obranu, prosazovat své základní hodnoty a chránit globální mír, blahobyt a planetu Zemi. Závěr knihy se pak vrací k hlavní otázce, totiž k zodpovědnosti elit za ochranu křehkých výdobytků demokratického kapitalismu dřív, než je smete valící se tsunami plutokratického populismu a tyranie.

Část první

O kapitalismu a demokracii

Prolog k první části

Demokracie a trh cosi podstatného sdílejí: představu statutární rovnosti. V demokracii má každý člověk právo vyjádřit se k veřejným záležitostem, ve volném trhu má každý člověk právo kupovat a prodávat, co vlastní. Tržní ekonomiky s vládami, které je podporují, přinesly ohromný nárůst bohatství a hospodářských příležitostí – a také transformaci hospodářských a politických systémů.

Premoderní agrární ekonomiky dovoľovaly velmi snadno vyloučit převážnou většinu populace z jakékoli role na politickém řízení a jakýkoli jiný stav byl obvykle považován za nepředstavitelný. V moderní tržní ekonomice se pravdou stal opak: sdílení moci se stalo nutností či přinejmenším vysoce žádoucím stavem. Proto s sebou vývoj zdravých tržních ekonomik přinesl – byť pozvolna a bolestivě – vyšší politickou inkluzivitu, jejímž vrcholem je všeobecné volební právo všech dospělých obyvatel země.

Za posledních čtyřicet let demokracie nabyla globálního dosahu. Nikdy v dějinách neexistovalo tolik demokracií a podíl demokratických států nebyl nikdy tak vysoký jako na přelomu tisíciletí. Bohužel se však tento vývoj následně zbrzdil, a částečně dokonce zvrátil; někdy se proto hovoří o „demokratickém útlumu“.

Druhá kapitola zkoumá základní vztah mezi demokracií a tržní ekonomikou. Třetí kapitola probírá, co se za posledních dvě stě let událo v praxi.

Kapitola druhá

Dvojčata v symbióze: politika a ekonomika v lidských dějinách

Člověk je od přirozenosti živočich politický – ve smyslu, v němž
to o včele ani žádném jiném stádním živočichu neplatí.

– Aristotelés²⁷

Ekonomika zajišťuje hlavní důvod lidské spolupráce, politika zajišťuje rámec, v němž se tato spolupráce odehrává. Ekonomika a politika jsou nevyhnutelné v symbióze. Jak tedy vyhlíží vztah mezi tržním kapitalismem a liberální demokracií? Odpověď zní, že kapitalismus nemůže dlouhodobě přežít bez demokratického rámce a demokracie nemůže dlouhodobě přežít bez tržní ekonomiky. Tržní kapitalismus a liberální demokracii tak můžeme chápat jako „komplementární protiklady“ – jin a jang – světa stvořeného tržní ekonomikou

27/ Aristotelés, *Politika*, I. kniha, kap. 13.

a moderní vědou a technikou. Tyto protiklady vstoupily do problematického manželství. Mají-li svůj produktivní, ale nesnadný vztah zvládnout, je nutné si tato fakta uvědomovat. Jejich příčiny a důvody jsou tématem této kapitoly.

Proplétání ekonomiky a politiky

Lidé si vytvořili ekonomiku, jež je komplexní, inovativní a schopná adaptace. Sleduje ale jednoduchý účel: zajistit zdroje, které lidé potřebují k životu. Říká se „vydělat si na živobytí“ a má to své dobré důvody. Lidé jsou obdařeni imaginací, a neustále proto také mění svou představu o tom, co znamená „živobytí“. Vždy se tím míní úspěch ve vlastní společnosti. Dnes to však již neznamená jen dostatek jídla a vyhovující obydlí, oděv a topení. V dnešních vysokopříjmových ekonomikách zahrnuje i mnoho zboží a služeb, jež by pro kohokoli narozeného před dvěma sty lety byly nepředstavitelné. Podle jednoho odhadu dnes máme přístup ke zhruba deseti miliardám různých zboží a služeb.²⁸

Veškeré zdroje, na nichž lidská ekonomika závisí, přicházejí z naší planety a ze Slunce: ačkoli na to ekonomové pošetile zapomínají, ekonomika je ukotvená v přírodě. Zároveň je ale ukotvená i v lidské pospolitosti. Díky spolupráci mohou lidé zajistit sebe a své rodiny neskonale lépe, než by to dokázali v izolaci. To platilo už počínaje dávnými lovci-sběrači. Spolupráce lidem umožnila nastolit komplexní dělbu práce a překonat v konkurenci jiné, daleko silnější a rychlejší živočichy.

Historik Ian Morris ze Stanfordské univerzity podal odhady „zachycování energie“ per capita v pokročilých společnostech.²⁹ Z dat,

28/ Viz Eric D. Beinhocker, *The Origin of Wealth*, s. 8–9.

29/ „Zachycení energie“ (*energy capture*) je přímou mírou schopnosti společnosti využívat zdroje energie. Adjektivem „západní“ prof. Morris poukazuje k západní

2. DVOJČATA V SYMBIÓZE

kteřá shromáždil, vyplývá, že od doby zhruba před dvěmi až třemi sty tisíci lety, kdy se v Africe objevil druh *Homo sapiens*, došlo ke dvěma ekonomickým revolucím.³⁰ První revolucí byl pozvolný posun od lovců-sběračů k zemědělským ekonomikám, druhou byl daleko rychlejší posun od převážně zemědělských k průmyslovým ekonomikám. Zemědělská revoluce v době, kdy vrcholila, navýšila zachyt energie per capita v porovnání s předagrárními společnostmi zhruba sedmkrát. Do roku 2000 pak průmyslová revoluce navýšila zachycení energie per capita v porovnání se zemědělskou minulostí opět sedmkrát (viz obr. 1). V roce 2022 ekonomika lidstva živila 7,9 miliardy lidí (a jejich počet neustále narůstá), zatímco v roce 1800 – na úsvitu průmyslové revoluce – to byla zhruba miliarda a před 10 000 lety – na úsvitu zemědělské revoluce – možná pouhé čtyři miliony. Novodobé navýšení zachycené energie, hnané extrahováním fosilizovaného slunečního záření (oproti dopadajícímu záření, jež pohánělo předprůmyslové ekonomiky), je též příčinou, proč máme problém s klimatem.

Lidé mohutně prosperovali, zatímco ostatní primáti ne: na planetě žije méně než 300 000 šimpanzů, 200 000 goril nížinných a 70 000 orangutanů.³¹ Lidé a jimi chovaný dobytek tvoří 96 procent hmotnosti všech savců na planetě.³² Existuje názor, že život na Zemi vstoupil do epochy „šestého vyhynutí“, přičemž tempo hynutí je podle odhadů stokrát až tisíckrát vyšší než běžné tempo za poslední desítky

Eurasii, severní Africe a Severní a Jižní Americe. Za „východní“ označuje východní Eurasii. Logika tohoto rozlišení tkví v tom, že kontinenty první skupiny spolu během tisíciletí nejenom úzce interagovaly, ale také ekonomicky vyšly ze společných kulturních předků, pobývajících v Mezopotámii. Podobně též oblasti pod druhým záhlavím spolu těsně interagovaly, ale tentokrát ekonomicky vyšly ze společných kulturních předků, kteří žili mezi řekou Jang-c'-ťiang a Žlutou řekou. Viz Ian Morris, „Social Development“, s. 12.

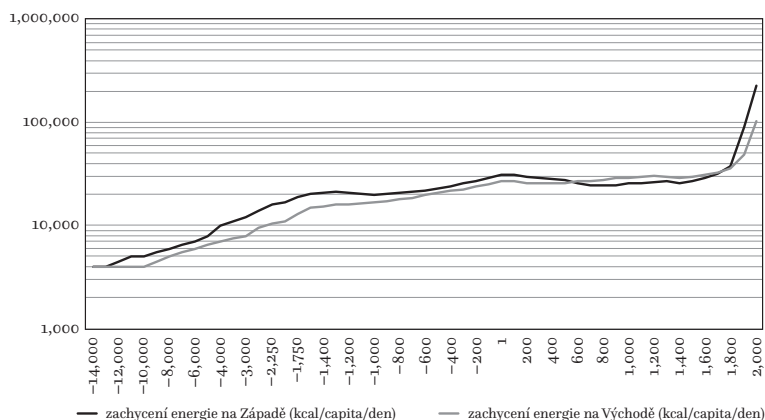
30/ Maya Wei-Haas, „Controversial New Study Pinpoints Where All Modern Humans Arose“.

31/ World Atlas, „List of Primates by Population“.

32/ Viz Martin Wolf, „Humanity Is a Cuckoo in the Planetary Nest“. Viz též Partha Dasgupta, The Economics of Biodiversity: The Dasgupta Review – Full Report.

OBR. 1. ZACHYCENÍ ENERGIE NA HLAVU A NA DEN (KILOKALORIE)

(Zdroj: Ian Morris)

milionů let.³³ Lidskou ekonomiku je možné chápat jako ohromné ku-kaččí mládě, jež z planetárního hnízda vytlačuje mnohé jiné druhy a zároveň v důsledku proměny klimatu znečišťuje i samo hnízdo.

Podle svých vlastních měřítek dosáhla moderní lidská ekonomika ohromujícího úspěchu. Nejenže živí stále početnější populaci (obr. 2), ale obdařila též lidské jedince oproti minulosti daleko vyšší životní úrovní (obr. 3).³⁴

V rozmezí let 1820–2008 lidská ekonomika reálně expandovala více než sedmdesátkrát.³⁵ Tento rozmach lidské ekonomické aktivity s sebou současně přinesl nesmírný nárůst nerovnosti mezi zeměmi: některé prosperovaly, jiné ne. V roce 1820 byl průměrný reálný příjem nejbohatší země na světě zhruba pětikrát vyšší než příjem té

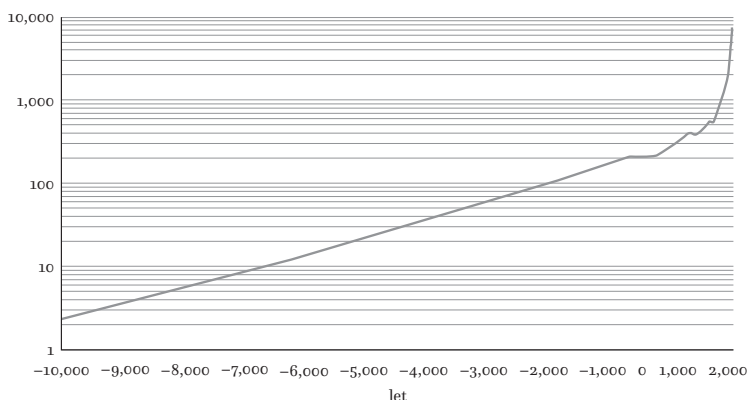
33/ Viz Richard Leakey a Roger Lewin, *The Sixth Extinction*.

34/ Přestože se lidská populace podstatně rozrostla, reálný výkon per capita také stoupl. Nezvratně se tak prokázalo, že teze Thomase Malthuse, podle níž nárůst populace vždy překoná růst produkce, takže příjmy per capita znovu klesnou na úroveň základní obživy, je nepravdivá, a to ve dvou ohledech. Za prvé se během dvou set let podařilo vygenerovat exponenciální nárůst reálné produkce a za druhé bylo možné populační růst omezit záměrnou kontrolou plodnosti.

35/ Angus Maddison, <http://www.ggdc.net/maddison/oriindex.htm>.

2. DVOJČATA V SYMBIÓZE

OBR. 2. SVĚTOVÁ POPULACE (V MILIONECH; INTERPOLAČNÍ SPLINE DO ROKU 1950)
(Zdroj: Our World in Numbers)

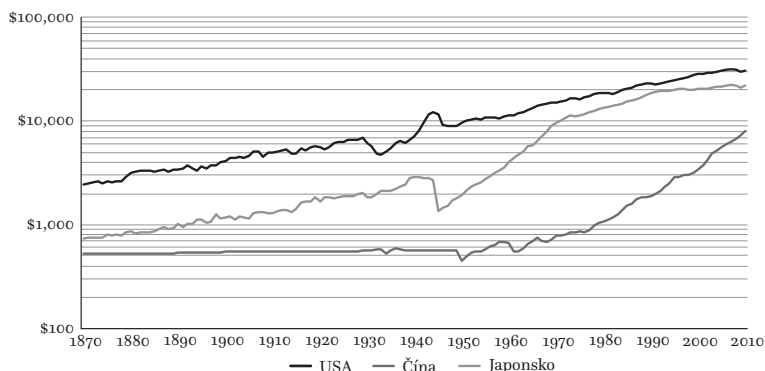
nejchudší. V roce 2017 už poměr průměrného reálného příjmu v nejbohatší velké zemi (USA) a v té nejchudší (Demokratická republika Kongo) dosáhl hodnoty 70 ku 1.³⁶

Tři epochy lidské ekonomiky s sebou nesly odlišné formy společenské organizace. Bytostnou charakteristikou pravěkých tlup lovců-sběračů byla spolupráce na základě zvyku a osobních vztahů, u nejmocnějších agrárních států šlo o spolupráci vlivem nátlaku a hierarchie a u nejúspěšnějších moderních ekonomik jde o spolupráci díky decentralizované konkurenci a demokratické shodě.

V tlupě lovců-sběračů politika splývala s ekonomikou. Jednalo se o jednu velkou rodinu. V tomto světě bylo území snadno dostupné a přístup k němu byl buď volný, nebo řízený posvátným zvykem. Stálého či nemovitého majetku bylo jen málo a většina majetku byla osobní (nástroje, zbraně, oděv a ozdoby). Rozhodování bylo neoficiální a neukotvené, byť někteří jedinci – moudřejší, chytřejší, statečnější a obratnější – měli oproti ostatním více moci a vlivu. Tlupa fungovala, jelikož každý věděl, kdo do ní patří, má právo na ochranu a lze mu důvěřovat. Primárním uskupením byla široká rodina

36/ Conference Board, „Total Economy Database“, květen 2017.

OBR. 3. HDP NA HLAVU
(PARITA KUPNÍ SÍLY; MEZINÁRODNÍ DOLARY K ROKU 1990)
(Zdroj: Maddison Project; Conference Board)

včetně všech přibraných sňatkem. Kdo pravidla a zvyky tlupy porušil, riskoval vyhnanství, což byl děsivý trest.

Nejpozoruhodnějším rysem lidstva je jeho schopnost proměnit své představy – bohy, kmeny, státy, národy, peníze, firmy – ve společenskou realitu.³⁷ Náš svět je plný entit, které jsou skutečné, a přitom neviditelné. „Francie“ je idea, nebo lépe řečeno množství idejí. Totéž platí o „Bohu“, „bozích“, „právu“, „dolaru“, „prezidentovi“, „společnosti Exxon“ a „Římské smlouvě“. Lidé sice spolu s ostatními živočichy pobývají v hmotném světě, avšak jejich imaginace určuje formu a dynamiku společenského světa, který naši interakci s hmotným světem řídí. Prvními takto imaginativně utvořenými společenskými a politickými entitami byly kmeny, do nichž se tlupy lovců-sběračů sloučily. Kmen byl chápán jako rodina ve velkém. Aby kmen dosáhl reálné podstaty, uchýlili se lidé k představě dávno zesnulých předků.³⁸ Takto tedy vyhlížela první lidská „imaginární společnost“. Národní státy jsou jejich hlavními příklady v současnosti.³⁹

37/ Yuval Harari, *Sapiens: stručné dějiny lidstva*.

38/ Ke vzniku kmenů viz Francis Fukuyama, *Political Order and Political Decay*.

39/ Benedict Anderson, *Představy společnosti*.

2. DVOJČATA V SYMBIÓZE

Zemědělství s sebou přineslo daleko složitější dělbů práce a mnohem komplikovanější myšlenky, role a instituce. Konkrétní detaily závisely na dostupné technice, terénu, obchodní závislosti, povaze válečnictví a náboženských představách. V pozadí vši rozmanitosti však byl vývoj těchto států hnán neúprosnou logikou: hodnotné a nemovité či špatně pohyblivé zdroje – pracovníky, pozemky, úrodu, zavlažovací systémy a zásoby potravin – bylo nutné chránit před vnějšími i vnitřními lupiči. Současně zemědělství generovalo zdroje nezbytné k obživě lidí, kteří toto bezpečí zajišťovali; nutně se proto stali zároveň ochránci i predátory.⁴⁰ Čím větší a bohatší státy vytvořili, tím větší byla také moc, bohatství a sláva těchto predátorských ochranitelů. I když třeba stát netoužil po expanzi, byl vystaven útokům jiných, jež po expanzi toužily. Válka se pro agrární státy stala takřka stálou činností. Není proto překvapivé, že i v jejich čele mnohdy stáli válečníci.

S. E. Finer je původcem myšlenky, že výsledných her vnitrostátní moci se účastní čtyři potenciální hráči: „palác“ (tj. královská domácnost a její služebnictvo), „šlechta“ (zpravidla majitelé půdy a válečníci), nějaká podoba „církve“ (jakožto zdroj náboženské legitimacy) a konečně „fórum“ (občanstvo).⁴¹ Převažující podobou byla palácová státnost. Velké říše – perská, čínská a římská – dosáhly vrcholu monarchické moci. Kromě toho byly zemědělské státy většinou „dědičné“: byly považovány za majetek panovníka a jeho rodu.⁴² Bohatství se soustředilo v rukách královské dynastie, byť na kořisti často měli svůj podíl také vysocí úředníci, kněží, vojáci a aristokratičtí latifundisté. Nejvýznamnější šlechtici byli také často těsně spřízněni s monarchou.

40/ Mancur Olsen tyto panovníky označoval za „stacionární bandity“ s tím, že měli alespoň dílčí zájem na zvýšení blahobytu ve státě, neboť se tak zvýší i bohatství a moc panovníka. Viz jeho *Power and Prosperity*.

41/ S. E. Finer, *The History of Government*, sv. 1: *Ancient Monarchies and Empires*, „The Conceptual Prologue“, s. 196.

42/ Původcem této terminologie je velký německý sociolog Max Weber. Viz Francis Fukuyama, *Political Order and Political Decay*.

Hybnou sílu ekonomice dodávala práce lidí a zvířat. Ti na vrchu společnosti proto žili z vynucené dřiny těch pod sebou: těžce zdaněných rolníků, nevolníků připoutaných k půdě a otroků. V rozporu s míněním, které občas zazní, otroctví nepředstavovalo vynález evropských kolonizátorů. V podstatě šlo o univerzální instituci. Walter Scheidel ze Stanfordské univerzity má za to, že tyto „premoderní státy vytvářely bezprecedentní příležitosti ke shromažďování a soustředění materiálních zdrojů v rukách několika málo jedinců: jednak zajištěním jisté ochrany pro komerční aktivity, jednak zpřístupněním nových zdrojů osobního obohacení pro ty, kdo byli s výkonem politické moci spjati nejtěsněji“. ⁴³ Míra nerovnosti velmi často dosahovala limitu, jež určovala nutnost ponechat pracující chudině příjem nezbytný k přežití. ⁴⁴

Tyto společnosti tedy dosahovaly takřka maxima možné nerovnosti. Vzhledem k těmto nerovnostem postup od tlupy lovců-sběračů k zemědělskému státu nejspíš pro naprostou většinu lidí vedl k poklesu životní úrovně a ke stísněnějšímu životu. Zároveň ale vedl k přežití daleko vyššího počtu lidí. Jakmile jednou k zemědělské revoluci došlo, návrat byl vyloučen. Tradiční lovci-sběrači byli vypuzeni na okrajová území, přemoženi v boji nebo vyhlazeni. Naproti tomu jízdní nomádi byli schopni najít efektivní způsoby, jak z agrárních společností predátorsky těžit. Vzpomeňme na Skyty, Huny a Mongoly, kteří z eurasijských pastvisk na koních útočili na trvale usazené populace na jihu a na západě.

Jak uvádí Finer, státy zemědělských společností nebyly identické. Někdy, například v některých starořeckých městských státech a v republikánském Římě, bylo vojsko tvořeno všemi svobodnými dospělými. Takováto vojska mohla přinejmenším na jistou dobu bránit mocenské centralizaci, a nastolit tak „politikou fóra“. Jiným možným omezením byla třída kupců (především v blahobytných „svobodných městech“ v Itálii a v severní Evropě), zvláště pokud

43/ Walter Scheidel, *Velký nivelizátor*, s. 60.

44/ Branko Milanovic, Peter H. Lindert a Jeffrey G. Williamson, „Measuring Ancient Inequality“, zvl. obr. 2.

byl stát závislý na daních, jež od těchto tvůrců bohatství mohl vybrat, a kupci aktivně obchodovali přes státní hranice. Další bariérou pro nástup absolutní moci mohla být náboženská autorita (například římskokatolické církve), zejména pokud kněží rozhodovali o legitimitě monarchie. Není náhoda, že západní demokracie vzešly ze středověkých politických útvarů, jež se vyznačovaly komplexní mocenskou rovnováhou mezi palácem, církví, šlechtou a svobodnými městy a žádný panovník v nich nebyl s to ustavit centralizovanou říši na způsob římského impéria.⁴⁵

Každá právní mez uvalená na krále mohla spolu se šlechtici prospět (v principu a do jisté míry i v praxi) obyčejným lidem. Římská republika coby paradigma „politiky fóra“ si své úředníky volila a dodržovala přesnou dělbu moci, kdy každý magistrátní úřad zastávali dva lidé – s výjimkou extrémních krizí, kdy byl stanoven jeden všemohoucí „diktátor“. Jiná verze myšlenky zastoupení vzešla z povstání, které proti anglickému králi Jindřichu III. vedl Simon de Montfort. Výsledkem bylo v roce 1264 svolání parlamentu, jenž nezahrnoval jen šlechtu, ale i zástupce „nižšího stavu“, *the commons*, tedy dva rytíře z každého hrabství a dva měšťany z každého města.⁴⁶ V 17. století měl už tento parlament tolik odolnosti a legitimity, že dokázal monarchii porazit v občanské válce a krále popravil. Zastupitelský parlament vytvořil základy, na nichž nakonec mohly vzniknout moderní zastupitelské demokracie.

Následná úloha Anglie jakožto imperiální mocnosti, jež obepíná zeměkouli, a vůbec první průmyslové země na světě učinila z těchto změn na nevelkém ostrově na západním okraji Eurasie události globálního významu, jež přispěly ke zrodu moderních forem demokratického vládnutí. Parlamenty a politické strany, jež s nimi jdou ruku v ruce, zprofesionalizovaly politiku. Usnadnily též nástup demokratického vládnutí v rozsáhlých a lidnatých státech. Na těchto

45/ K významu faktu, že se nepodařilo v západní Evropě znovu vytvořit nic podobného římské říši, viz Walter Scheidel, *Escape from Rome*.

46/ UK Parliament, „Simon de Montfort’s Parliament“.

základech profesionálního vládnutí, právního státu a volební politiky byly nakonec vybudovány dnešní liberální demokracie.

Odkud se vzal úspěch tržního kapitalismu

Hnací silou za proměnou blahobytu v posledních dvou staletích byla ekonomika, jež lidi odměňovala za rozvíjení nových nápadů, jak ve vzájemné konkurenci obchodovat. Jde o systém „kreativní destrukce“, jak ji popsal rakouský ekonom Joseph Schumpeter.⁴⁷ Zásadní složkou přitom byl nástup plně monetizované ekonomiky. Dnešní pojem „revoluce píle“ (*industrious revolution*), jež předcházela revoluci průmyslové (*industrial revolution*), spočívá na myšlence, že se domácnosti stále více zapojovaly do tržních transakcí, v nichž výměnou za peníze prodávaly svou práci, a to jim pak umožňovalo pořídit si potřebné komodity. Existence takovýchto trhů umožnila snížit soběstačnost domácností, vybízela ke specializaci, a tím podněcovala ke stále vyšší tržní poptávce.⁴⁸ Zároveň držitelé politické moci některé zvláště důležité trhy, především pozemkové a pracovní, vytvářeli vědomě.⁴⁹

S rozvojem těchto trhů ztrácely dřívější praktiky nucené práce smysl. Po dlouhém zápase došlo ke zrušení nevolnictví i otroctví. To byl ohromný a nepopíratelný pokrok na poli lidské svobody, byť na místech, kde se otroctví překrývalo s barvou pleti, jako tomu bylo

47/ Ke kreativní destrukci v tržní ekonomice viz Philippe Aghion, Céline Antonin a Simon Bunel, *The Power of Creative Destruction*. Viz též Martin Wolf, „How ‘Creative Destruction’ Drives Innovation and Prosperity“.

48/ Viz Jan De Vries, „The Industrial Revolution and the Industrious Revolution“.

49/ Poslednímu bodu se věnoval Karl Polanyi ve svém klasickém spise *The Great Transformation*.

ve státech amerického Jihu, osvobození zůstalo neúplné a proměnilo se v kastovní rozdíl. S postupem času se začala drolit i dlouhodobá podřízenost žen, jež nyní získávaly hospodářskou nezávislost a politická práva.

Diskuze o tom, odkud se vzal rychlý hospodářský růst moderní éry, mnohdy připomínají disputece o andělech na špičce jehly. Jedni zdůrazňují dostupnost zdrojů,⁵⁰ jiní kladou důraz na instituce,⁵¹ další stavějí do popředí myšlenky o tom, co funguje a na co lidé mají právo,⁵² čtvrtí zdůrazňují změnu cen ve výrobních vstupech, zvláště u pracovní síly,⁵³ a další poukazují k rasově vymezenému otroctví jakožto instituci a krajní formě vykořisťování. Jenže představa, že příčina by měla být jen jedna, je absurdní. Myšlenky oživují instituce. Zároveň lidem ukazují, jak využít dostupných zdrojů, včetně těch lidských. Přesto nutno konstatovat, že zásadní tu byl sňatek trhu s technikou. Jím způsobená průmyslová transformace představovala ohromný obrat v dějinách lidské ekonomiky.

Společensky a ekonomicky destabilizační rozmach tržní ekonomiky s sebou jako reakci přinesl protichůdnou ideologii socialistické plánované ekonomiky. Dvacáté století přineslo osudovou zkoušku předností tržní ekonomiky oproti plánovité socialistické alternativě. Něšlo o test nějakého „čirého“ tržního kapitalismu v porovnání s plánovitou alternativou. Právě naopak: kapitalismus se vyvinul a změnil díky zrodu sociálních států a států prosazujících vlastní aktivní rozvoj. Kontrast mezi ekonomickým výkonem Západního

50/ Úspěch západní Evropy oproti faktu, že v Číně se průmyslová revoluce nerozběhla, přisuzuje Kenneth Pomeranz environmentálním faktorům, především umístění uhlí v západní Evropě a snadnému přístupu ke zdrojům z Nového světa. Viz Pomeranz, *The Great Divergence*.

51/ Daron Acemoglu a James A. Robinson, *Proč státy selhávají*, hájí názor, že vysvětlením pro vývoj jsou instituce.

52/ Viz Deirdre McCloskey, *Bourgeois Equality*. Skvělý výklad toho, jak osvětské myšlenky podněcovaly k ekonomickému vývoji, podává též Joel Mokyr, *The Enlightened Economy*.

53/ Robert C. Allen, „The British Industrial Revolution in Global Perspective: How Commerce Created the Industrial Revolution and Modern Economic Growth“.

a Východního Německa, Severní a Jižní Koreje, západní a východní Evropy, Tchaj-wanu a maoistické Číny však rozhodl. Dokonce přesvědčil i sovětské a čínské komunisty. Výsledkem byla „perestrojka“ Michaila Gorbačova a „reforma a otevření“ Teng Siao-pchingovy Číny. Teng dobře věděl, co a proč dělá. Při pohledu na Hongkong, Singapur, Jižní Koreu a Tchaj-wan pochopil, že touto cestou se musí vydat i Čína.

Dějiny mu daly oslnivě za pravdu. Bez trhu nejsou ekonomiky s to generovat informace ani pobídky, jež jsou k dynamickému vývoji nutné. Až po Tengových reformách proto Čína odstartovala svůj ohromující hospodářský pokrok (viz obr. 3). V podstatě totéž platí o indických pozvolných reformách v osmdesátých letech a daleko rychlejších změnách v letech devadesátých. V jednom ani druhém případě před rozběhem reformy neexistovala konkurenční vnitrostátní ekonomika: v Číně vůbec a v Indii vinou svazujících omezení ze strany britské vlády probíhaly podnikatelské aktivity jen zčásti.⁵⁴ Ukázalo se, že dynamická tržní ekonomika, stále více se otevírající světu, nabízí pozoruhodný motor soustavného pokroku.

Souhrnně řečeno, tržní kapitalismus poháněl hospodářský růst. Započal v zemích, jež pro takovou revoluci dodaly dostatek základních podmínek: stabilní vlastnická práva, prosazování vědecko-technického pokroku a víru v to, že každý, kdo v zemi žije, má právo prosadit se ve světě podle vlastních schopností (původně šlo pouze o bělochy mužského pohlaví, ale nakonec o všechny).⁵⁵ Tím započal proces stoupající produktivity per capita, sdílené nerovnoměrně, ale přesto v zemích, kde revoluce začala, sdílené poměrně široce. Tato hospodářská a společenská revoluce se během následných staletí rozvíjela a šířila. Byla brutální a vykořisťovatelská, ale byla také transformativní.

54/ Klasickou studii indické průmyslové a obchodní politiky po nabytí nezávislosti podali Jagdish N. Bhagwati a Padma Desai, *India: Planning for Industrialization*.

55/ Na revoluční důsledky ideje meritokracie upozorňuje Adrian Wooldridge, *The Aristocracy of Talent*.